Spánek rozumu plodí příšery

Aleš Palán | foto Jan Šibík

Jan Konvalinka v rozhovoru o covidu, právu na omyl a historickém optimismu

PROSTOR

PROSTOR

Aleš Palán | foto Jan Šibík

Spánek rozumu plodí příšery

Jan Konvalinka v rozhovoru o covidu, právu na omyl a historickém optimismu

PROSTOR

S brýlemi od nás vám neujede vlak
Uvidíte!
Kompletní brýle již za 1 899 Kč
Doživotní garance na brýlovou obrubu
BILLA

Spánek rozumu plodí příšery

Aleš Palán | foto Jan Šibík

Jan Konvalinka v rozhovoru o covidu, právu na omyl a historickém optimismu

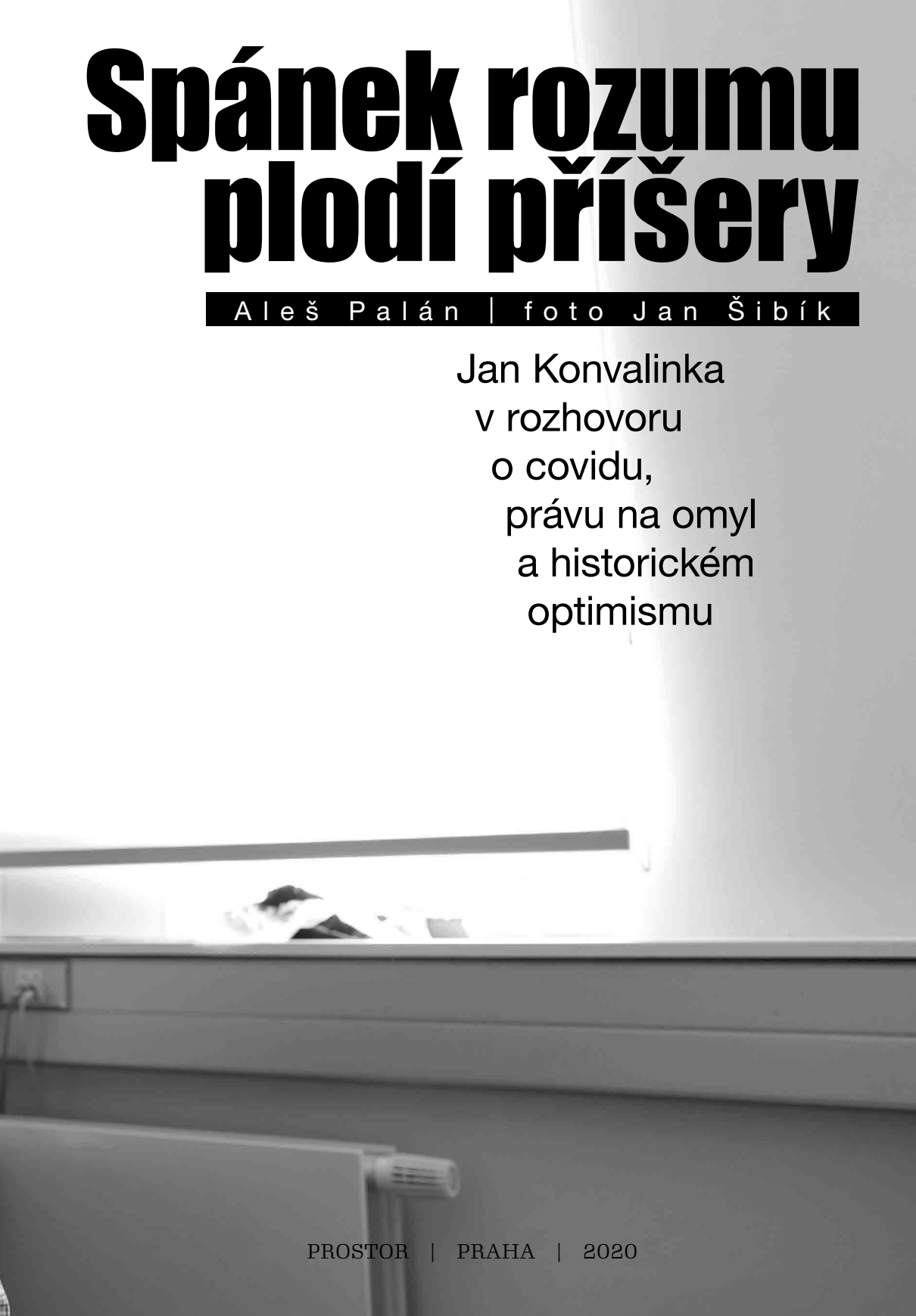

PROSTOR | PRAHA | 2020

Text © Aleš Palán, 2020
© PROSTOR, 2020
Photo © Jan Šibík, 2020, Daniela Matulová, 2020
Cover photo © Jan Šibík, 2020

ISBN 978-80-7260-466-1

Co když je Země placatá?

Jaké jsou vaše oblíbené fake news o koronaviru?
Já je považuju za hrozně nebezpečné a žádnou oblíbenou falešnou zprávu nemám. Iritujou mě všechny.

Těšil jsem se, že se zasmějeme tomu, jak někdo blouzní o léčení covid-19 pomocí antabusu či mátového čaje, ale asi vás to štve nad míru.
Tahle věc má dva aspekty: jeden praktický, druhý obecnější, možná ještě důležitější. Ten praktický aspekt spočívá v tom, že blábol zabíjí. Když přesvědčíte maminku, aby své dítě nedala očkovat, protože je to jenom konspirace farmalobby a pití heřmánkového čaje s pročištěním karmy jejího potomka spolehlivě ochrání, tak ho můžete zabít. Nebo druhé dítě, které se od prvního nakazí. Nebo třetí dítě, které se nakazí od druhého. Slyšel jsem od vynikajících českých lékařů příliš mnoho příběhů o tom, jak lidé přerušili úspěšnou léčbu nádorového onemocnění, protože jim léčitel poradil, že mají raději přikládat kameny nebo pít vlastní moč, než abych tyhle řeči považoval za neškodné pábení.

Druhý důvod je obecnější. Možná vám to bude připadat přepjaté anebo moc teatrální, ale já mám tenhle náš západní, liberální svět, založený na kritickém rozumu a sdílené zkušenosti, opravdu rád a vážím si ho. Myslím, že to je to nejlepší, co lidstvo za posledních pár desítek tisíc let pracně vytvořilo. Současně si uvědomuju, že to vůbec není samozřejmé, že je to neustále ohrožované a musíme to bránit. Vždycky si vzpomenu na Goyovu grafiku „Spánek rozumu plodí příšery“. Slupka racionality a empirického poznání je strašně tenká, hned pod ní jsou různé strachy, hrůzy, předsudky a nenávisti, a proto se jí musíme ze všech sil držet. Demokracie potřebuje racionalitu. Nutně potřebujeme, jak to krásně formuloval Karel Čapek, „rozum společný všem, zkušenost sdělitelnou, poznání platné a zákony ducha svědomí, jež zavazují svobodné muže“. Jakmile ztratíme „zkušenost sdělitelnou a poznání platné“, je pak možné všechno.

Třeba?
Třeba tvrdit, že Američané na Měsíci nikdy nepřistáli nebo že Země je placatá. A mezi námi: podle mne je myšlenka, že Američané vyvinuli HIV, aby se zbavili černochů, jenom derivátem jiné hypothesy, a sice, že Židé potřebují krev

křesťanských panen, aby si upekli macesy. A může také vést k podobným koncům.

Mimochodem, na sklonku normalizace jsem dělal kastelána na zámku v Polné, a když mě v místní hospodě přijali za svého, spolustolovníci se mi svěřili, že Hilsner tenkrát Anežku Hrůzovou zavraždil právě kvůli té panenské krvi. Ten blábol mi přišel nevykořenitelný, stačí ho jednou zasadit – a on trvá.
Fascinující na tom je, že antisemitismus dokonce ke své nenávisti ani ty Židy nepotřebuje.

Jasně, tak jako nenávist k uprchlíkům nepotřebuje žádné uprchlíky.
Zdá se, že nenávist je jakousi konstantou lidské existence, pořád je tady, jen jen vybublat. Svoboda projevu je strašně důležitá hodnota, které se nesmíme vzdát, a musí být kontrolovaná nikoli státem nebo cenzurou, ale kritickým rozumem každého z nás. Věřím tomu, že bez kritického rozumu není demokracie vůbec myslitelná.

Konspirační teorie jsou strašlivou a velmi nebezpečnou kapitulací kritického rozumu. Ostatně na nacismus i komunismus lze nahlížet jako na velmi komplexní a extrémně úspěšné konspirační teorie: svět ovládá spiknutí sionských mudrců (případně vykořisťovatelů z Wall Streetu), které je třeba zničit, porazit a vyhladit, aby konečně nastal vytoužený ráj. Karikatury židovského „plutokrata“ z Der Stürmeru z roku 1934 a „vraha z Wall Streetu“ z Rudého práva v roce 1981 si jsou až překvapivě podobné.

Dají se fake news vyvrátit? Vím o pár lidech, kteří opravdu tvrdí, že Země je placatá. Myslím, že i já se svými chabými znalostmi bych tuto tezi dokázal vyvrátit. Jejich víru ale ne.
Tak zrovna tenhle blábol se asi vyvrátit dá: když už člověk není tak chytrej jako Aristotelés, který zcela správně odvodil kulatost Země ze skutečnosti, že tvar zakrývající Měsíc při zatmění je vždy kruhový, mohla by ho přesvědčit alespoň fotografie Země z oběžné dráhy nebo svědectví o existenci Austrálie a opery v Sydney. Jenomže tady nastává problém: když už jste v konspiraci dost daleko, tak vás přesvědčit

SHOP
MEET
EAT
QUADRIO
9H DEER BAKERY

nelze, protože chybí společný dohadovací prostor, „zkušenost sdělitelná“. Ta fotografie není důkaz, protože dneska přece není problém cokoli zfalšovat ve Photoshopu, že.

To je jako v tom vtipu, jak pán přijde do nebe, svatý Petr ho provádí nebeskými kůry, ale on chce vidět Hospodina, aby mu mohl položit jedinou otázku. Tak ho před něj předvedou a on se zeptá: „Hospodine, chci vědět jen jednu jedinou věc: Kdo zabil Johna F. Kennedyho?“ Hospodin na to: „Lee Harvey Oswald.“ A pán odpoví: „To jsem netušil, že to spiknutí jde až takhle vysoko.“

Pak je tam ještě noetický problém, jak říkáme my učenci, tj. problém týkající se metodiky poznání: jak dokázat, že něco není? Dokázat, že něco je, se dá vlastně snadno: najdete to, popíšete, vyfotografujete, změříte a zvážíte, případně naložíte do formalínu. Jak ale dokážete, že něco není? Můžeme dokázat, že neexistují vodníci? Že jsme ještě žádného nenašli? Prostě se dobře schovávají. Takovou lochnesskou příšeru lidé také doteď hledají, každý rok se na Loch Ness vydává další vědecká výprava, která tu příšeru tentokrát už docela určitě najde. Koneckonců nemusíme chodit pro příklad tak daleko: pan Jiří Ovčáček také pořád ještě hledá Peroutkův výrok o Hitlerovi. Že ho nenašel? To přece není důkaz, že neexistuje!

Úplně stejně se to má s důkazem, že neexistuje sněžný muž nebo že Američané nesestrojili virus SARS-Cov2, jak zní celý správný název. Ono je to totiž naopak: je třeba dokázat, že ho sestrojili, důkazní břemeno je na straně žalobce. Pan Ing. Zeman by měl doložit, že ten článek existuje, anebo se omluvit, stejně jako existenci vodníka v rybníku Brčálníku je třeba prokázat, jinak platí nulová hypothesa: žádný tam není.

Úsilí hradního mluvčího bych snad zpochybnit uměl. Literární historikové prohlašují, že Peroutka se Hitlerovi takto nepodbízel, a zejména: časopis Přítomnost, kde měl článek vyjít, byl prohledán a článek tam není. Ne, že by nebyl nalezen, on tam není. Kdo by to chtěl zopakovat, má ostatně na internetu tu možnost. V matematice jsem se kdysi učil o důkazech sporem, protipříkladem či nepřímým důkazem. Je tedy – aspoň obecně – možné přijít s důkazem o neexistenci čehosi.

Ano, důkaz sporem je platná a důležitá metoda poznání. Ale tady potřebujete základní domluvu na společných východiscích – například na tom, že někde existuje kompletní vydání Peroutkovy Přítomnosti, že je celé digitalizované, že vyhledávací programy fungují, že je na experty spoleh a nikdo nemá zájem tento článek, pokud by existoval, před veřejností nějak ukrývat. Moc se bojím, že tahle základní společenská dohoda nám mizí. Moc se bojím, že už není ohrožena nějaká konkrétní představa o pravdivých skutečnostech (Peroutka ten článek buď napsal, nebo nenapsal; vodníci buď existují, nebo neexistují; v jezeře Ness příšera buď je, nebo tam žádná není), ale koncept objektivní pravdy jako takový. Dlouhodobým cílem alespoň politické části těchto konspirátorů je podle mne zpochybnění samotného konceptu pravdy jako objektivní skutečnosti, která je na nás nezávislá a kterou lopotně a nedokonale poznáváme. Představa, že všechno je možné, nic není jisté a „kdo ví, jak to bylo", a „na každém šprochu je pravdy trochu", nevede bohužel zpravidla k nějakému vnitřně prožitému filosofickému relativismu Piláta Pontského („Co jest pravda?"), ale k pohodlnému a cynickému „čert ví, jak to je všechno, je to lumpárna". Myslím, že přesně o to politickým konspirátorům jde.

Já sám jsem došel k velmi triviálnímu a velmi nefilosofickému přesvědčení, že nakonec je pravda, zrovna tak jako mravnost, jenom jedna. Vím, že by se nad tím kolegové z FF UK ušklíbli, a koneckonců uměl bych si to postmodernisticky vyvrátit i sám, ale nechci. Jak píše velmi kategoricky i známý noetický relativista Karel Čapek, autor Šlépěje a Hordubala i dalších děl plných zpochybňování jediné pravdy: „Pokud jde o základní životní pravidla nebo elementární mravní instinkty, tu aspoň tyto hodnoty jsou nezávislé na takovém či makovém ‚světovém názoru'; … ta nejprostší mravnost je jen jedna. Kdo tu by chtěl rozvracet, zasluhuje, aby žernov osličí byl uvázán na hrdlo jeho."

O vodníkovi v Brčálníku, tedy o tom, že tam není, jste sám přiznal, že je to jen hypothesa, tedy vaše domněnka. Sám tak připouštíte i jinou možnost. Takto by se vašeho slova, které mimochodem píšete tak roztomile latinsky, mohl chopit nějaký zapálený konspirátor. Co byste mu doporučil?

Residential
at IOCB Prague
at IOCB Prague
2019

Já se toho původního rukopisu pokouším držet velmi důsledně. Je to jednak proto, že jsem staromilec, a jednak proto, že jsem všechny pravopisné reformy vždycky považoval za sociální inženýrství a útok bolševika na sdílený kulturní prostor. Poměrně radikální pravopisná reforma, která koncem 80. let zavedla důsledné počešťování cizích slov a psaní „z“ i tam, kde se vůbec nevyslovuje („reneZance“), mi vždycky připadala jako útok na kontinuitu národní kultury, kterou považuju za velmi důležitou.

Zkoušel jste někdy číst texty obrozenců z první poloviny 19. století v původním vydání? Já jo. Skoro to nejde, a to vlastně pravopisně používali jen „g“ místo „j“, občas tam bylo dvojité „w“ namísto jednoduchého a nějaké to „au“ místo „ou“.

Ano, zkoušel jsem to číst. Ve zmíněné Polné jsme měli první vydání knihy Mág. Byl prvnji vecer, prvnji Mag...
... Byl vecernji mag, byl lasky čas. Vlastně je to pár triviálních změn, a přesto se ty texty skoro nedají číst. Děsil jsem se toho, že bolševik chce vytvořit novořeč, aby docela elegantně zabránil přístupu lidí k literatuře a písemně zapsanému vědění minulosti. Já vím, že je to paranoidní, nejspíš takový promyšlený plán neexistoval, ale mohlo to tak dopadnout.

Trochu paranoidní to asi je, ale to přece neznamená, že po vás nejdou. Ostatně takový Atatürk, když nahradil arabské fonty staré turečtiny latinkou, dosáhl velmi úspěšně právě toho, co popisujete.
Myslím si, že kontinuita je mimořádně důležitá a že povědomí o tom, jak slova vznikla (že ve slově Athény se skrývá řecké *theta*, kdežto ve slově technika je zakódováno *tau*), mi přišlo nějak velmi podstatné. Já vím, že jsem s tím Čapkem už otravnej, ale stejně ho budu citovat: „Děláme cosi velmi starobylého, když mluvíme česky.“

A tomu konspirátorovi bych doporučil, ať aplikuje na svět, politiku, vodníky a Peroutku stejná měřítka, jaká aplikuje na svůj každodenní život. I ten nejzakonspirovanější konspirátor dává vodu na čaj na sporák, aby se ohřála, a ví, že žehlička spadlá na nohu mu uskřípne palec. Věci mají příčiny a následky, dají se logicky vysvětlit a kontrolovat.

Většina lidí nelže, aspoň ne pořád, a většina komplikovaných plánů nefunguje, například proto, že je někdo vykecá. Každý z nás s tím má svou zkušenost. Tak proč by to právě v případě Protokolů sionských mudrců nebo pádu newyorských věží WTC mělo být jinak?

Zvyšuje podle vás pocit ohrožení, které nyní prožíváme, pozici objektivního vědeckého bádání, nebo naopak víc lidí propadá bludům?
Já se hrozně bojím (opravdu bojím, fakt z toho mám strach), že procento lidí, kteří propadají bludům, stále roste. Jak jsem napsal nahoře, podle mne je to ale neslučitelné s otevřenou, svobodnou společností a strašně na to doplatíme.

Bude za tím ale víc věcí. Jedna z nich je, že se nám zbortil starý, hierarchický svět předávání a ověřování vědomostí. Dřív byla pravda to, co se říkalo v kostele, případně ve škole, nebo co napsala Encyklopeadia Britannica. Měli jsme kánon. Podivín, který by lidem vykládal, že je Země placatá, by byl všem k smíchu a se svým bludem by byl zcela osamocen. Teď tomu tak není. Všichni ti osamocení podivíni, co si myslí, že je Země placatá, si vytvářejí webové stránky, online časopisy a diskusní fóra, a protože jsou jich na světě celkem desetitisíce, dělá to dohromady docela velký klub. Navíc jim nahrávají algoritmy vyhledávacích programů jako Google, které stále více diktují způsob, jakým přemýšlíme o světě: ten algoritmus totiž velmi inteligentně předpovídá, jakou informaci hledáte. Když si naťukám do Googlu dotaz „flat earth theory“, teorie ploché země, vyjede na mne několik parodických stránek i článek z astronomického časopisu o tom, jak se tento nesmysl šíří. Když si tentýž dotaz položí stoupenec té myšlenky, vyběhnou na něj desítky stránek z konspiračních webů, které mu jeho teorii nejen potvrdí, ale vyvolají v něm dojem, že tohle je mainstream, že si to myslí skoro každej!

Schválně si zkuste do vyhledávače naťukat „onion“: někomu vyjede předpis na polévku, někomu mikrosnímek epidermis cibule. To je fajn a děsně praktické, když chcete rychle najít to, co obvykle hledáte. Je to však tragédie pro jednotný obraz světa, který jsme kdysi mívali, ale teď už je pryč. To je jedna z věcí, které mne překvapily a neuvědomil jsem si je, když jsem někdy v roce 1992 s posvátným vzrušením

vyťukával na příkazovou řádku v Unixu připojení na Bitnet (to byl, milé děti, takový předchůdce internetu v době, kdy ještě ani nebyly webové stránky). Já bláhový si myslel, že internet spojí svět, ale on ho ve skutečnosti mimořádně rafinovaným způsobem atomizoval. „Rozum společný všem, zkušenost sdělitelná, poznání platné…“ jsou pryč.

Není ale ta představa ztraceného kánonu jen iluzí? Pochází z doby, kdy publikovat mohli jen vzdělanci, elita – a nikdo jiný slyšet nebyl, tedy nebyl ani zaznamenán. Co když se blábol v podhradí šířil podobně bujně jako dnes, jen na něj nebylo tolik vidět?
Ano, ale v tom je právě ten velký rozdíl. Blábol, na který není tolik vidět, je opravdu méně nebezpečný.

A pak tu máme „vědu“ ve službách ideologie. Soudružka Lepešinská byla protežovanou sovětskou „kapacitou“ a přicházela s názory, kterými by trumfla nejednoho současného konspirátora. Ostatně i kybernetika bývala považována za buržoazní pavědu.
To je moje oblíbené téma! O životě Trofima Děnisoviče Lysenka jsem napsal zábavnou kapitolu do jedné monografie a publikace Olgy Borisovny Lepešinské jsem sbíral už v osmdesátých letech. Tenhle bizár miluju. Ona to byla zasloužilá členka ruské komunistické strany od samého jejího založení, manželka významného revolucionáře, ale to jí nestačilo a v pokročilém věku takřka osmdesáti let se rozhodla přebudovat celou biologii. Nezrušila jen genetiku, jako Lysenko, ale rovnou celou buněčnou teorii. Slavné jsou její pokusy o samoplození nezmarů po jejich podrcení ve hmoždíři. (To mimochodem fakt funguje! Nezmar je nezmar.) Nebo se snažila dokázat, že jedlá soda je universální omlazovací prostředek, vhodný pro zvýšení zemědělských výnosů. Důsledkem bylo totální vykoupení jedlé sody v maloobchodní síti Sovětského svazu; nikoho to bohužel neomladilo, o výnosech pšenice nemluvě. Mimochodem, ten její nesmysl o boji s „okyselením organismu“ je už zase populární. Nakazila i jiné: začala se objevovat vědecká pozorování přeměny kukačky v pěnkavu nebo čočky v hrášek, dokonce se objevila novátorská teorie, že bakterie mohou vznikat z virů skrze „stadium krystalů“.

Pro milovníky mašíblů (což je zkratka pro magory, šílence a blby, prostě lidi, co vám denně posílají dvacetistránkové návody na záchranu světa, lék proti AIDS nebo návod na perpetuum mobile) je tohle zlatá éra.

Problém ovšem je, že vědci, kteří se v SSSR proti těmto blábolům postavili, končili v lepším případě vyhazovem, v horším byli posláni do gulagu nebo zastřeleni. Geniálního biologa Vavilova nechali umřít ve vězení hlady. Věděl jste, že o zasedání Všesvazové akademie zemědělských věd V. I. Lenina v roce 1948, na které Trofim Děnisovič Lysenko konečně porazil buržoazní genetickou pavědu, vynalezenou německým mnichem Gregorem Mendelem, a prosadil triumf mičurinské biologie, natočil slavný režisér Dovženko film Mičurin, který měl premiéru na Karlovarském filmovém festivalu, hrál v něm Sergej Bondarčuk a hudbu k němu složil Dmitrij Šostakovič? Nevěděl, že jo!?

To teda čumím, takové kulturní veličiny! Ale i vy jste se nedávno v jednom rozhovoru pustil do veličiny, tentokrát vědecké, navíc do nositele Nobelovy ceny. Jak se v tom má prostý maturant vyznat: má pravdu docent z Karlovky, nebo nobelista?

Obecně radím věřit spíše nobelistům než docentům z Karlovky, ale tady jde opravdu o jasný a docela smutný případ. Profesor Luc Montagnier, který dostal Nobelovu cenu za spoluobjevení viru HIV, skutečně začal na stará kolena šířit konspirační teorie jako na běžícím pásu. Už před deseti lety ohlásil, že DNA a RNA patogenů emitují jakési elektromagnetické vlnění, které je umožňuje nejen diagnostikovat, ale dokonce teleportovat. Netřeba zdůrazňovat, že se jeho výsledky nikomu nepodařilo zopakovat. Teď působí v Číně a ohlásil, že koronavirus byl vytvořen v laboratoři.

Nejde o to, že tomu nevěřím, jde o to, že ať jste docent z Karlovky, nebo nobelista, musíte mít svá slova podložena – a čím je vaše tvrzení překvapivější nebo důležitější, tím silnější musí být důkaz.

Lidi se ptají, jak je možné, že celosvětová pandemie vůbec propukla. Mě spíš zajímá, jak je možné, že nepropukla už dávno. Mobilita obyvatelstva a zboží je přece intenzivní už dlouhá desetiletí.